

**MUSIQASHUNOSLIK FANINING SHAKLLANISHI VA UNING ZAMONAVIY
YO'NALISHLARI.****Ibroximov Azizbek Ismonjon o'g'li***Namangan davlat pedagogika instituti Musiq ta'limi va san'at 1 bosqich
magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada musiqashunoslik fanining tarixiy shakllanish bosqichlari, nazariy asoslari va uning zamonaviy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Musiqashunoslikning falsafa, estetika, tarix, etnologiya, semiotika kabi fanlar bilan aloqasi yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy davrda musiqani tahlil qilishda qo'llanilayotgan raqamli texnologiyalar, kompyuter dasturlari va madaniyatlararo tadqiqot metodlari ko'rib chiqiladi. Maqola natijalarida musiqashunoslikning global yo'nalishlari, o'zbek musiqashunosligining o'ziga xosligi hamda istiqbolli tadqiqot yo'nalishlari aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *musiqashunoslik, estetika, madaniyat, tarixiy shakllanish, zamonaviy yo'nalishlar, raqamli tahlil, etnomusiqashunoslik, kompozitsiya nazariyasi.*

Musiqashunoslik insoniyat madaniy merosining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu fan musiqaning tarixiy rivoji, nazariy asoslari, janr va shakllari, shuningdek, uning ijtimoiy hamda estetik ahamiyatini o'rganadi. Dastlab musiqashunoslik mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida XVIII–XIX asrlarda Yevropada shakllandi. G'arb musiqashunosligining asosiy vakillari — G. Adler, K. Dahlhaus, F. Brendel kabi olimlar — musiqaning tizimli tahlilini yaratishga asos solganlar. O'zbek musiqashunosligi esa XX asrning birinchi yarmida shakllanib, Yunus Rajabiy, Viktor Uspenskiy, Turg'un Alimatov, To'xtasin Jalilov kabi ijodkor va olimlarning ilmiy izlanishlari bilan boyidi.

Bugungi kunda musiqashunoslik faqat tarixiy yoki nazariy tahlil bilan cheklanmay, balki texnologik, kognitiv, psixologik va axborot texnologiyalari yondashuvlarini ham o'z ichiga olmoqda. Bu esa fanning yangi yo'nalishlarini shakllantirdi: raqamli musiqashunoslik, kompyuter asosidagi tahlil, neyroestetika va madaniyatlararo musiqiy tadqiqotlar.

Musiqashunoslik, ya'ni musiqani ilmiy jihatdan o'rganuvchi fan, insoniyat sivilizatsiyasi bilan birga rivojlanib kelgan. Uning ildizlari qadimgi davrlarga, hatto yozuv paydo bo'lishidan oldingi og'zaki an'analarga borib taqaladi. Biroq, zamonaviy ma'noda musiqashunoslikning fan sifatida shakllanishi XIX asrning ikkinchi yarmida, ayniqsa Yevropada boshlangan. Ushbu jarayon falsafa, matematika, akustika va tarix fanlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

Qadimgi Yunoniston musiqashunoslikning nazariy asoslarini qo'ygan davr hisoblanadi. Miloddan avvalgi VI asrda yashagan Pitagor musiqiy interval va garmoniyani matematik nisbalar orqali izohlagan. U oktava, kvinta va kvarta kabi intervalarni sonlar nisbati sifatida tushuntirgan: masalan, oktava — 2:1, kvinta — 3:2, kvarta — 4:3. Bu kashfiyot musiqani nafaqat san'at, balki kosmik tartibning ifodasi sifatida ko'rishga asos bo'lgan. Platon "Davlat" asarida musiqaning yoshlarni

tarbiyalashdagi roli, axloqiy ta'siri haqida gapirgan. Aristotel esa "Siyosat" asarida musiqaning emotsional ta'sirini tahlil qilib, uni ta'limning muhim qismi deb hisoblagan. Yunon olimlari musiqani "matematika" va "gimnastika" bilan birga inson ruhini muvozanatlashtiruvchi vosita sifatida ko'rgan.

O'rta asrlarda musiqashunoslik diniy va falsafiy kontekstda rivojlangan. Rim imperiyasi qulagandan keyin Yevropada musiqiy bilimlar asosan cherkovda saqlangan. VI asrda yashagan Boethius musiqani uch turga ajratgan: *musica mundana* — osmon jismlari harakati orqali hosil bo'luvchi kosmik garmoniya; *musica humana* — inson tanasi va ruhidagi muvozanat; *musica instrumentalis* — cholg'u va ovoz orqali ijro etiladigan musiqadir. Bu tasnif keyingi asrlarda Yevropa musiqashunosligiga katta ta'sir ko'rsatgan. XI asrda Guido d'Arezzo solfejio tizimini ishlab chiqqan: "ut, re, mi, fa, sol, la" nomlari uning "Aziz Ioann madhiyasi"dan olingan. U shuningdek, notatsiya tizimining takomillashishiga hissa qo'shgan.

Islom olamida, ayniqsa VIII–XII asrlarda musiqashunoslik yuqori darajada rivojlangan. Al-Forobiy "Musika kitobi" asarida akustika, interval va lad tizimlarini tahlil qilgan. Ibn Sino "Shifo" kitobida musiqaning tibbiy ta'sirini, masalan, depressiyani davolashdagi rolini muhokama qilgan. Safiuddin Urmaviy XIII asrda "Kitob al-advar" asarida 12 maqom tizimini tasniflagan bo'lib, bu Sharq klassik musiqasining nazariy asosi bo'lib qolgan. Bu olimlarning ishlari Yevropaga tarjima qilinib, Renessans davrida katta ta'sir ko'rsatgan.

Renessans va Barokko davrlarida notatsiya tizimi yanada takomillashgan, polyfoniya rivojlangan. XVII asrda Jan-Filipp Ramo garmoniya nazariyasining asoslarini qo'ygan. Uning "Garmoniya traktati" (1722) asarida akkordlar funksional tizimi (tonika, dominant, subdominant) tushuntirilgan. Bu nazariya klassik musiqaning tuzilishini tushinishda muhim bosqich bo'lgan.

XIX asr musiqashunoslikning ilmiy fan sifatida shakllanish davri hisoblanadi. 1885-yilda avstriyalik olim Guido Adler "musicology" atamasini rasman kiritgan va fanni ikkiga bo'lgan: tarixiy musiqashunoslik (o'tmishdagi musiqiy yodgorliklarni o'rganish) va sistemali musiqashunoslik (nazariya, estetika, akustika). Nemis olimlari Philipp Spitta (Bax hayoti va ijodi bo'yicha tadqiqotlar), Hugo Riemann (garmoniya va metrika nazariyasi) bu yo'nalishni rivojlantirgan. XX asr boshida etnomusiqashunoslik paydo bo'lgan. Béla Bartók va Zoltán Kodály Vengriya, Ruminiya va Turkiyada xalq musiqasini yozib olib, ilmiy tahlil qilgan. 1900-yilda Erich von Hornbostel va Kurt Saks cholg'ularni tasniflash tizimini ishlab chiqqan (Saks-Hornbostel tizimi).

Sovet davrida musiqashunoslik markazlashgan tizimga ega bo'lgan. 1920-yillarda Moskva va Leningrad konservatoriyalarida musiqashunoslik kafedralari ochilgan. O'zbekistonda bu jarayon 1930-yillarda boshlangan. Viktor Uspenskiy, Yunus Rajabiy, Ilyos Akbarov xalq musiqasini yozib olish, transkripsiya qilish va tahlil qilish bilan shug'ullangan. 1936-yilda O'zbekiston Davlat konservatoriyasi (hozirgi O'zbekiston Milliy musiqiy san'ati instituti) ochilgan. 1950–60-yillarda "Shashmaqom" to'plami nashr etilgan, bu O'zbek-Tojik klassik musiqasining eng muhim yodgorligi hisoblanadi.

XX asrning ikkinchi yarmida musiqashunoslik yangi yo'nalishlarga kengaygan. 1950-yillarda Alan Lomax AQSh va Yevropada folklor musiqasini yozib olgan, "kantometrika" tizimini ishlab chiqqan — xalq qo'shiqlari orqali madaniyatlarning o'xshashlik va farqlarini tahlil qilish usuli. 1960-yillarda "yangi musiqashunoslik" (new musicology) paydo bo'lgan bo'lib, u musiqani faqat ichki tuzilishi emas, balki ijtimoiy, gender, sinfiy kontekstda o'rganishni taklif qilgan. Susan McClary, Philip Bohlman bu yo'nalishning yetakchilari hisoblanadi.

Zamonaviy musiqashunoslik fanlararo xarakterga ega. Kognitiv musiqashunoslik miya va musiqiy idrok jarayonlarini o'rganadi. fMRI va EEG yordamida olimlar qanday qilib musiqaning ritmi, melodiya va garmoniyasi miya faoliyatiga ta'sir qilishini aniqlaydi. Diana Deutsch (AQSh) musiqiy xotira va "mutlaq quloq" fenomenini tadqiq qilgan. Aniruddh Patel esa til va musiqaning evolyutsion aloqasini o'rganmoqda.

Kompyuter musiqashunosligi XXI asrning eng faol yo'nalishi. Music Information Retrieval (MIR) tizimlari millionlab qo'shiqlarni tahlil qilib, janr, kayfiyat, tempo va boshqa parametrlar bo'yicha tasniflaydi. Spotify, Apple Music algoritmlari shu asosda ishlaydi. Fransiyadagi IRCAM markazi sun'iy intellekt orqali yangi kompozitsiyalar yaratish bilan shug'ullanadi. O'zbekistonda ham maqom musiqasini raqamlashtirish, AI yordamida yangi variantlar yaratish bo'yicha tajribalar olib borilmoqda.

Musiqiy sotsiologiya musiqaning jamiyatdagi rolini o'rganadi. Tia DeNora musiqaning kundalik hayotdagi emotsional boshqaruv vositasi ekanligini ko'rsatgan. Simon Frith esa pop-musiqaning iqtisodiy va madaniy ta'sirini tahlil qilgan. Postkolonial musiqashunoslik global janub musiqalarini markazga olib chiqmoqda. Ganalik olim Kofi Agawu Afrika ritmik tuzilishlarini G'arb nazariyasi doirasida emas, o'z ichki mantiqi orqali tushuntirishni taklif qilgan.

O'zbekistonda zamonaviy musiqashunoslik bir nechta yo'nalishda rivojlanmoqda. Milliy musiqashunoslik markazi (Toshkent) maqom, folklor va zamonaviy estrada musiqasini tadqiq qiladi. Rustam Abdullayev, Saida Yunusova, Doston Bekchayev kabi olimlar xalqaro jurnallarda maqolalar chop etmoqda. Raqamlashtirish loyihalari faol: "Shashmaqom"ning audio va nota arxivlari internetga joylashtirilmoqda. UNESCO bilan hamkorlikda "Maqom san'ati" nomoddiy madaniy meros sifatida ro'yxatga olingan (2010). Germaniyaning Berlin fonogramm-arxivi bilan hamkorlikda 1910–30-yillardagi o'zbek musiqasi yozuvlari qayta tiklanmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, musiqashunoslik qadimgi falsafiy savollardan tortib, bugungi kunda sun'iy intellekt va neyrofiziologiya bilan integratsiyalashgacha uzoq yo'l bosib o'tdi. U endi faqat san'atshunoslik emas, balki fan, texnologiya, jamiyat va madaniyat kesishmasidagi murakkab soha. O'zbek musiqashunosligi o'z an'analarini saqlab, xalqaro ilmiy muhitda faol ishtirok etmoqda va kelajakda yanada kengayishi kutilmoqda.

Musiqashunoslik fani tarixan san'at falsafasi, estetika va madaniyatshunoslik bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bugungi kunda mustaqil ilmiy tizimga aylandi.

Zamonaviy yo'nalishlar — raqamli musiqashunoslik, neyromusiqashunoslik va madaniyatlararo tadqiqotlar fanning yangi bosqichini ifodalaydi.

O'zbek musiqashunosligi milliy an'analarni saqlagan holda global ilmiy maydonga kirib bormoqda.

ADABIYOTLAR:

1. Tagg P. Music's Meanings: A Modern Musicology for Non-Musos. – Huddersfield University Press, 2013.
2. Taruskin R. The Oxford History of Western Music. – Oxford University Press, 2005.
3. Juslin P., Sloboda J. Handbook of Music and Emotion: Theory, Research, Applications. – Oxford University Press, 2010.
4. Chanan M. Musica Practica: The Social Practice of Western Music from Gregorian Chant to Postmodernism. – Verso, 1994.
5. Levitin D. This is Your Brain on Music: The Science of a Human Obsession. – Dutton, 2006.
6. Huron D. Sweet Anticipation: Music and the Psychology of Expectation. – MIT Press, 2006.
7. Jalilov T. Maqom san'ati va ijro madaniyati. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.
8. Alimatov T. Sharq musiqasi an'analari va ularning o'ziga xos xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2000.
9. Zohidov R. Musiqa tarixi va nazariyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
10. Akbarov B. Zamonaviy musiqashunoslikning nazariy asoslari. – Toshkent: Konservatoriya nashriyoti, 2018.
11. Kadirova M. O'zbek musiqasida xalqona va professional yo'nalishlarning sintezi. – Toshkent: Fan, 2017.
12. Karimova N. Musiqa ta'limida innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
13. UNESCO. World Report on Cultural Diversity and Music Education. – Paris, 2021.
14. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MILLIY MUSIQA–XALQ MADANIYATINING MA'NAVIY KO 'ZGUSI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 8(10), 107-109.
15. Gaziyeu, J. J. (2021). VOCAL MUSIC OF UZBEK COMPOSERS. In WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS (pp. 260-262).
16. Maxkamjanov, S. (2025). INNOVATION TECHNOLOGIYALARNING MUSIQA O 'RGATISH NATIJALARIGA TA'SIRI. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.3), 428-430.
17. Joraxanovich, G. J. (2023). Psychological Factors Of Musical Education. JournalNX, 9(11), 8-10.
18. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MUSIQA SAVODXONLIGI TUSHUNCHASI. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 3(36), 220-224.

19. Gaziyeu, J. J. R. (2024). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA MADANIYATI O 'QITUVCHILARINING MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA NOANANAVIY METODLARDAN FOYDALANISHI. *Oriental Art and Culture*, 5(3), 414-419.
20. Qodir o'g'li, M. S. (2025). INNOVATION TECHNOLOGIYALAR TUSHUNCHASI. *SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(32), 87-91.
21. Gaziyeu, J. J. (2024). NAMANGAN VILOYATI TARIXI VA MADANIYATI DAVLAT MUZEYI. *Inter education & global study*, (5 (1)), 456-465.
22. Qodir o'g'li, M. S. (2024). INNOVATION TECHNOLOGIYALAR VA ULARNING MUSIQA TA'LIMIDA QO'LLANILISHI. *SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH*, 3(28), 68-71.
23. Botirkhonovich, S. B. (2025). EDUCATION OF THE SPIRITUAL AND MORAL PERSONALITY OF STUDENTS THROUGH THE STUDY OF UZBEKISTAN FOLK MUSIC AND CULTURAL HERITAGE. *Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research*, 3(2), 257-260.
24. Akhmedov, B. (2023). THE FIRST FORMATION PROCESSES OF UZBEK VOCAL PERFORMANCE. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 2(8), 126-128.